

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

В'ячеслав Оліцький

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ В УКРАЇНІ

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Суми – 2022

УДК.:2–9(477)(072)

О–54

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (протокол № 9 від 19 травня 2022 р.)

Укладач:

В.О. Оліцький, кандидат історичних наук, в.о. завідувача кафедри історії України
СумДПУ імені А.С. Макаренка

Рецензенти:

Ю.В. Подрез, кандидат історичних наук, доцент, директор ННІ історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А.С. Макаренка

І.О. Снегірьов, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін
СумДПУ імені А.С. Макаренка

О-54 Оліцький В.О. Історія релігії в Україні: методичні матеріали до вивчення дисципліни.
Суми, 2022. 33 с.

Методичні рекомендації допоможуть студентам підготуватися до занять з навчальної дисципліни «Історія релігії в Україні». У виданні подаються структура навчальної дисципліни, критерії оцінювання, розподіл балів по темах, плани та методичні рекомендації до підготовки до семінарських занять і самостійної роботи, рекомендована література з курсу.

ЗМІСТ

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ.....	4
2. ОПИС, СТРУКТУРА ТА ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	6
3. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ.....	8
4. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	10
5. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	12
6. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	14
7. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	29
8. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	31

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Історія релігії в Україні» входить до переліку обов'язкових компонентів освітньо-професійної програми (цикл професійної підготовки).

Навчальна-дисципліна «Історія релігії в Україні» є однією з фундаментальних історичних дисциплін. Історія релігії в Україні нерозривно пов'язана із загальною історією українського суспільства. Впродовж національної історії релігія мала безпосередній вплив на функціонування та розвиток нашого народу, формування основ його світогляду, матеріальної та духовної культури, норм поведінки.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Історія релігії в Україні» є ознайомлення студентів з історією становлення, поширення та еволюції релігії в Україні, її роллю і місцем у духовній культурі та суспільному житті українського народу.

Навчальна дисципліна спрямована на формування визначеної освітньо-професійною програмою **інтегральної компетентності**:

ІК 1. Здатність розв'язувати спеціалізовані задачі й практичні проблеми в галузі історії та археології або у процесі навчання, здійснювати аналіз історичних явищ і подій, що передбачає застосування теорій та методів історичної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **загальних компетентностей**:

ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК 4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК 7. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 8. Здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

ЗК 9. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК 10. Здатність працювати в команді.

Навчальна дисципліна спрямована на формування таких визначених освітньо-професійною програмою **спеціальних компетентностей**:

СК 1. Усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності.

СК 4. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.

СК 5. Здатність відшуковувати необхідні для освітньої та наукової діяльності історичні джерела (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.).

СК 6. Здатність використовувати релевантні методи опрацювання історичних та археологічних джерел, зокрема інструментарій спеціальних історичних дисциплін, а також сучасні інформаційні технології для обробки історичних даних.

СК 10. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією.

СК 14. Здатність визначати місце України у загальноєвропейських та світових процесах.

Відповідно до освітньо-професійної програми вивчення дисципліни спрямоване на формування наступних **програмних результатів навчання**:

ПРН 1. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.

ПРН 2 Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та використовувати ці знання у професійній діяльності.

ПРН 4. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.

ПРН 6. Виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії.

ПРН 11. Здійснювати аналіз ситуацій з урахуванням історичного контексту та/або історичних передумов.

ПРН 12. Здійснювати комунікацію з професійних питань з представниками наукових, громадських, релігійних і національно-культурних організацій і спільнот.

2. ОПИС, СТРУКТУРА ТА ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів: 3	Бакалавр	Обов'язкова
		Рік підготовки:
		1-й
		Семестр
		2-й
		Лекції
		14 год.
		Практичні, семінарські
		26 год.
		Лабораторні
		Самостійна робота
		48 год.
		Консультації:
		2 год.
Загальна кількість годин: 90		Вид контролю: залік

Назви тем	Кількість годин				
	Денна форма				
	Усього	у тому числі			
		Лекції	Практ.	Конс.	Самост.
Розділ 1. Історія релігії на українських землях до XVII ст.					
Тема 1.1 Походження, первісні та ранні форми релігії. Політеїзм східних слов'ян	7	2	2		3
Тема 1.2 Проникнення християнства на руські землі. Православна церква Русі	8	2	2		4
Тема 1.3 Становище Православної церкви у XV – XVI ст.	8		2		6
Тема 1.4 Католицизм на українських землях	8		2		6
Розділ 2. Українська церква у XVII – XIX ст.					
Тема 2.1 Церкви східного обряду в Україні у XVII ст.	9	2	4		3
Тема 2.2 Українське православ'я в складі РПЦ	8		2		6
Тема 2.3 Протестантизм в Україні	8		2		6
Тема 2.4 Релігійні вірування етнічних меншин в Україні	8	2	2		4
Розділ 3. Релігійні процеси в Україні у XX – XXI ст.					
Тема 3.1 Процес національно-релігійного відродження на початку XX ст.	7	2	2		3
Тема 3.2 Релігійне життя в Україні в умовах радянського тоталітаризму	7	2	2		3
Тема 3.3 Релігійне життя незалежної України	10	2	4		4
Усього годин	90	14	26	2	48

3. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання дисципліни «Історія релігії в Україні» можуть бути:

- усний контроль. Усний контроль здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування. При індивідуальному опитуванні викладач ставить перед здобувачем вищої освіти декілька запитань, при фронтальному – серію логічно пов'язаних між собою питань перед усією аудиторією;

- письмовий контроль. Здійснюється за допомогою письмових робіт, які можуть бути короткочасними (15-20 хв.) і протягом усього заняття. Письмовий контроль відрізняється також глибиною діагностики (поверховий зріз чи ґрунтовний аналіз);

- тестовий контроль. Тести – спеціальні завдання, виконання (чи невиконання) яких вказує на наявність (або відсутність) у здобувача вищої освіти певних знань, умінь.

- підготовка доповідей, есе, презентацій. Передбачає виконання здобувачами вищої освіти різних форм завдань.

Особлива увага при опануванні змісту навчальної дисципліни приділяється запобіганню порушенню академічної доброчесності та забезпечення довіри до результатів освітнього процесу та освітньої діяльності, розумінню здобувачами вищої освіти значення академічної доброчесності та наслідків недотримання її постулатів.

Під час оцінювання результатів навчання застосовується накопичувальна бально-рейтингова система, що передбачає оцінювання якості виконання студентами всіх видів аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності, спрямованих на опанування навчального навантаження шляхом поточного та підсумкового контролю. Система оцінювання курсу реалізується згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень студентів під час відвідування лекцій, участі у семінарах, виконання тестових завдань та виконання інших видів самостійної роботи.

Поточний контроль складається з таких компонентів:

- **65 балів:** участь у *семінарах* – підготовка аналітичних звітів та доповідей і пред'явлення результатів в аудиторії у вигляді усних відповідей, участь в обговоренні семінарських питань / дискусіях, виконання практичних завдань, виконання завдань тестового контролю.

- **35 балів:** опрацювання теоретичного матеріалу, виконання індивідуальних завдань, підготовка рефератів, есе тощо.

Разом – **100 балів.**

Оцінювання результатів аудиторної роботи здійснюється за наступними критеріями:

БАЛИ	ПОЯСНЕННЯ
5	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та правильно інтерпретує релігійні явища та процеси; виконує всі завдання, може правильно визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює і обґрунтовує власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження. Під час заняття продемонстрована активність та ініціативність.
4	Здобувач вищої освіти відповідає на всі питання семінарського заняття, розкриває зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає та в цілому правильно інтерпретує релігійні явища та процеси; виконує завдання, однак допускає неточності; може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу; висловлює власну думку щодо предмету заняття, наводить аргументи на її підтвердження, що ґрунтуються на положеннях підручників і навчальних посібників. Під час заняття продемонстрована ініціативність.
3	Здобувач вищої освіти дає відповіді на питання семінарського заняття, відтворює дефініції та пояснює зміст загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; визначає, проте неточно інтерпретує релігійні явища та процеси; завдання виконує з неістотними помилками; може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, допускаючи незначні помилки.
2	Здобувач вищої освіти дає відповіді на більшість питань семінарського заняття, відтворює дефініції загальнотеоретичних категорій, що підлягають засвоєнню при вивченні теми; лише називає релігійні явища та процеси; завдання виконує з неістотними помилками; не може визначати спільні та відмінні риси понять, які складають предмет порівняльного аналізу, називаючи при цьому їх ознаки.
1	Здобувач вищої освіти не готовий до заняття, не відповідає на питання, що винесені на розгляд, з труднощами виконує завдання, допускаючи змістовні помилки, невпевнено відтворює терміни і поняття, що розглядалися під час заняття.
0	Відсутність на занятті.

Розподіл балів

Поточний контроль											Разом	Загальна сума
РОЗДІЛ 1				РОЗДІЛ 2				РОЗДІЛ 3				
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	Т 7	Т 8	Т 9	Т 10	Т 11		
Поточний контроль											65	100
5	5	5	5	10	5	5	5	5	5	10		
Контроль самостійної роботи											35	
3	3	3	3	4	3	3	3	3	3	4		

4. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Розділ 1. Історія релігії на українських землях до XVII ст.

Тема 1.1. Походження, первісні та ранні форми релігії. Політеїзм східних слов'ян

Теорії походження релігії. Ранньоісторичні форми релігії. Релігійні вірування найдавніших землеробів та скотарів на території України (ямно-катакомбна археологічна культура, трипільці, катакомбна, середньо-стогівська культури тощо). Релігійні вірування суспільств раннього залізного на території України (кімерійці, скіфи, сармати). Політеїзм східних слов'ян.

Тема 1.2. Проникнення християнства на руські землі. Православна церква Русі

Апостольська проповідь Андрія Первозванного. Поширення християнства у Криму та Північному Причорномор'ї. Поширення християнства на Русі у середині IX – середині X ст. Київська митрополія у кн. X–XII ст. Становище православної церкви під час монгольської навали та в Золотій Орді. Церква в Галицько-Волинській державі. Монастирське та чернече життя Русі.

Тема 1.3. Становище Православної церкви у XV – XVI ст.

Перенесення митрополичого осідку київських митрополитів на Схід. Православна церква у Великому князівстві Литовському. Відокремлення Московської митрополії. Православні братства та їх роль у релігійному та соціальному житті. Берестейська церковна унія та становлення уніатської митрополії

Тема 1.4. Католицизм на українських землях

Римо-католицька церква на українських землях періоду Русі. Римо-католицька церква в Галицько-Волинській державі. Зв'язки київських митрополитів з Апостольською столицею перед і після Флорентійської унії та ідея універсальної унії. Римо-католицька церква на українських землях у другій половині XVI – першій половині XVII ст. Становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні у другій половині XVII – кінці XVIII ст. Становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні у кінці XVIII ст. – на початку XX ст.

Розділ 2. Українська церква у XVII – XIX ст.

Тема 2.1. Церкви східного обряду в Україні у XVII ст.

Становище православної церкви після Берестейської унії. Діяльність православних братств. Відновлення ієрархічного устрою Київської митрополії. Митрополит Петро Могила та його доба. Становище Православної церкви у Гетьманщині (1648–1684 рр.). Підпорядкування Київської митрополії московському патріархові. Православна церква на Запорозжжі. Становлення та розвиток уніатської митрополії у XVII ст. Діяльність ордену Василіан на українських землях у XVII ст.

Тема 2.2. Українське православ'я в складі РПЦ

Обмеження і ліквідація особливостей київського православ'я та уніфікація церковного життя у XVIII ст. Українське православ'я в синодальний період (1720–

1917 рр.). Українське духовенство в Російській державі. Скасування унії Катериною II та знищення уніатської церкви в Російській імперії в XIX ст. Розвиток чернечого та монастирського життя в Україні у XIX ст.

Тема 2.3. Протестантизм в Україні

Особливості поширення реформаційних рухів в Речі Посполитій. Течії українського реформаційного руху у XVI – першій половині XVII ст. Поширення масонства в Україні та національне питання в діяльності масонських лож. Поширення штундизму в Україні у XIX – на початку XX ст. Виникнення і організаційне оформлення євангельсько-баптистських громад на півдні України. Месіансько-есхатологічні течії в Україні: адвентизм та свідки Єгови у XIX – на початку XX ст.

Тема 2.4. Релігійні вірування етнічних меншин в Україні

Вірменська церква в Україні. Поширення ісламу на землях Русі, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського. Іслам у Криму та Північному Причорномор'ї у XV–XVIII ст. Іслам на українських землях у XIX–XX ст. Поширення іудаїзму на землях Русі, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського. Іудаїзм на українських землях XVIII – на початку XX ст. Зародження та розвиток хасидизму. Особливості релігійного світогляду ромської спільноти в Україні.

Розділ 3. Релігійні процеси в Україні у XX – XXI ст.

Тема 3.1. Процес національно-релігійного відродження на початку XX ст.

Церковні проблеми в діяльності Центральної Ради. ВПЦР та Всеукраїнський Церковний Собор 1918 р. Церковні проблеми в діяльності Директорії та українізація церковного життя у 1919–1921 рр. Всеукраїнський Церковний Собор 1921 р. та утворення УАПЦ. Митрополит Василь Липківський та його внесок у становлення автокефалії України. Роль УАПЦ у національному відродженні початку XX ст.

Тема 3.2. Релігійне життя в Україні в умовах радянського тоталітаризму

Конфесійна картина та міжконфесійні відносини в Україні у 1920–1930-ті рр. Більшовицькі антирелігійні репресії 1920–1930-х рр. в Україні. Відродження релігійного життя в Україні в умовах нацистської окупації. Відновлення РПЦ та її діяльність в СРСР. Державно-церковні відносини та конфесійна ситуація в УРСР. Псевдособор 1946 р. та ліквідація УГКЦ. Діяльність УГКЦ в підпіллі. Патріарх Йосип Сліпий. Зміна державної політики щодо Церкви в період «перебудови». Відновлення УАПЦ.

Тема 3.3. Релігійне життя незалежної України

Розвиток православ'я в Україні на початку 1990-х рр. Особливості міжправославних відносин в Україні середини 1990-х – початку 2020-х рр. Об'єднавчий собор 2018 р. та автокефалія Православної Церкви України. Українська православна діаспора після проголошення незалежності України. Українська греко-католицька церква в незалежній Україні. Римо-католицька церква в незалежній Україні. Протестантизм та харизматичні церкви в незалежній Україні. Розвиток ісламу в незалежній Україні. Розвиток іудаїзму в незалежній Україні. Нетрадиційні культу та неорелігії в Україні.

5. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття – вид навчального заняття, на якому викладач організовує дискусію за попередньо визначеними проблемами, до яких студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (рефератів, есе тощо). Семінарські заняття проводяться в аудиторіях або в навчальних кабінетах з однією академічною групою. Перелік тем семінарських занять визначається робочою програмою навчальної дисципліни. На семінарському занятті викладач оцінює якість виконання студентами індивідуальних завдань, їх виступи, активність у дискусії, вміння формулювати і відстоювати свою позицію тощо. Оцінки за семінарське заняття вносяться у відповідний журнал і враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Практичне заняття – вид навчального заняття, на якому викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно сформульованих завдань. Практичні заняття проводяться в аудиторіях, навчальних лабораторіях, оснащених необхідними технічними засобами навчання або в інших спеціалізованих приміщеннях. Практичне заняття проводиться зі студентами, кількість яких, як правило, не перевищує однієї академічної групи. Перелік тем практичних занять визначається робочою програмою навчальної дисципліни. Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі (завданнях різної складності для розв’язання студентами на занятті), засобах діагностики. Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення за участю студентів, розв’язання завдань з їх обговоренням, розв’язання контрольних завдань, їх перевірку, оцінювання. Оцінки, отримані студентом за окремі практичні заняття, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни. Отримані студентом оцінки за кожне практичне заняття вносяться до журналу академічної групи.

Проведення семінарських / практичних занять спрямоване на поглиблене вивчення та засвоєння найскладніших і найважливіших тем навчальної дисципліни «Історія релігії в Україні». Цей вид роботи сприяє закріпленню матеріалу лекційного курсу, забезпечує набуття студентом певних навичок формулювання і висловлювання своїх думок під час обговорення питань теми.

При підготовці до занять студенти повинні самостійно опрацьовувати джерела, звертаючись до новітньої літератури. На кожному семінарському занятті слід бути активним, у дискусії уміти відстоювати свою позицію, доповнювати відповіді інших студентів. Це враховується при визначенні підсумкової оцінки. З усіх питань семінарських занять студенти зможуть знайти матеріал до конкретних тем у рекомендованій літературі.

Готуючись до семінарського заняття студентам варто:

1. ознайомитись з рекомендованою літературою;
2. розглянути різні точки зору з питання;
3. виділити проблемні області;
4. сформулювати власну точку зору;
5. передбачити спірні моменти і сформулювати дискусійне питання.

Підготовка доповіді вимагає від студента великої самостійності і серйозної інтелектуальної роботи, яка принесе найбільшу користь, якщо буде включати з себе наступні етапи:

- вивчення найбільш важливих наукових робіт з даної теми, перелік яких, як правило, дає сам викладач;
- аналіз вивченого матеріалу, виділення найбільш значущих для розкриття теми доповіді фактів, думок різних вчених і наукових положень;
- узагальнення і логічна побудова матеріалу доповіді, наприклад, у формі розгорнутого плану;
- написання тексту доповіді з дотриманням вимог наукового стилю.

Побудова доповіді, як і будь-який іншої наукової роботи, традиційно включає три частини: вступ, основну частину і висновок. У вступі вказується тема доповіді, встановлюється логічний зв'язок її з іншими темами або місце розглянутої проблеми серед інших проблем, дається короткий огляд джерел, на матеріалі яких розкривається тема, і т.п. У висновку зазвичай підводяться підсумки, формулюються висновки, підкреслюється значення розглянутої проблеми і т.п.

Поради загального характеру, які необхідно послідовно використовувати при підготовці до семінарського заняття:

1. докладно ознайомтеся з темою і планом заняття, кожним із винесених на розгляд питань;
2. знайдіть відповідні рекомендовані джерела та літературу, насамперед обов'язкову;
3. прочитайте джерела й основну літературу до кожного з питань семінару, намагаючись осмислити прочитане;
4. законспекуйте необхідний матеріал, випишіть цитати;
5. те саме зробіть із додатковою літературою, маючи на меті з'ясувати окремі деталі того чи іншого питання;
6. складіть план і текст свого виступу на семінарському занятті з кожного питання.

6. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Розділ 1. Історія релігії на українських землях до XVII ст.

Тема 1: Походження, первісні та ранні форми релігії. Політеїзм східних слов'ян (2 год.)

План

1. Теорії походження релігії
2. Ранньоісторичні форми релігії
3. Релігійні вірування найдавніших землеробів та скотарів на території України (ямно-катакомбна археологічна культура, трипільці, катакомбна, середньостогівська культури тощо)
4. Релігійні вірування суспільств раннього залізного на території України (кімерійці, скіфи, сармати)
5. Політеїзм східних слов'ян

Рекомендована література

1. Брель О. Релігійна традиція жителів Мотронинського городища скіфського часу (за матеріалами археологічних розкопок). *Історія релігій в Україні*. 2021. № 2 (21). С. 324–331.
2. Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні. К., 1992.
3. Доброєр Н.В., Швець А.І. Філософія і релігія: політолог про істину. *Гілея*. 2019. Вип. 144. С. 35–41.
4. Залізник А. Стародавня історія України. К., 2012.
5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. К.: Т-во «Знання», КОО, 1999.
6. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.
7. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Підручник. К., 2004.
8. Коваленко Д.Ю., Абразумова О.М. Наукові концепції походження первісних релігій. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2019»*. XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. 2019. С. 92–93.
9. Лешан В.Ю. Основи релігієзнавства: Підручник. Чернівці, 2005.
10. Середа М. Релігійні вірування землеробського населення Лісостепу Північного Причорномор'я у VIII–V ст. до н.е. за матеріалами жертovníків. *Історична пам'ять*. 2020. Вип. 42. С. 47–53.

Тема 2: Проникнення християнства на руські землі. Православна церква Русі (2 год.)

План

1. Апостольська проповідь Андрія Первозванного. Поширення християнства у Криму та Північному Причорномор'ї
2. Поширення християнства на Русі у середині IX – середині X ст.
3. Київська митрополія у кн. X–XII ст.
4. Становище православної церкви під час монгольської навали та в Золотій Орді
5. Церква в Галицько-Волинській державі
6. Монастирське та чернече життя Русі.

Рекомендована література

1. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: В 4-х т. Нью-Йорк: С. Бавид-Брук; К., 1990.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. К., 1991.
3. Головащенко С.І. Історія християнства: Курс лекцій. К., 1999.
4. Гордієнко Д.С. Час та обставини канонізації княгині Ольги. *Novogardia*. 2021. № 1 (9). С. 48–63.
5. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. К., 1992.
6. Зінкевич Т.С. Руська православна Церква у державно-політичному житті Київської Русі. *Гілея*. 2019. Вип. 145 (6). С. 53–56.
7. Зінченко О.В. Вселенське канонічне право першого тисячоліття і церковне право Київської Русі XI століття: порівняльний аналіз. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2017. № 2 (33). С. 55–64.
8. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Акта, 2013.
9. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.
10. Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська. Х.: Фоліо, 2018.
11. Колодний А.М. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017.
12. Концеба А.А. Християнство та філософія Київської Русі. *Південноукраїнські наукові студії: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (м. Одеса, 16-17 грудня, 2020 р.)*. Одеса: ПНПУ ім. К.Д. Ушинського, 2021. С. 77–78.
13. Літопис руський за Іпатським списком / Ред. кол.: О. Т. Гончар, Ю. П. Дяченко, М. Г. Жулинський, В. І. Кречотень, О. В. Мишанич, Ю. М. Мушкетик, В. В. Німчук, Т. І. Сергійчук, П. П. Толочко, В. О. Шевчук. К.: Вид-во «Дніпро», 1989.
14. Лотоцький В. Поширення християнства у Північному Причорномор'ї та Криму в II–VIII ст. Електронний ресурс. http://vb.vpba.edu.ua/public/pdf/1_14.pdf

15. Лурье В.М. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерки истории русской православной традиции между XV и XX веками. Москва: Три квадрата, 2009.
16. Нікітенко Н., Нікітенко М. Перші руські митрополити – будівничі київської православної держави. *Людина і світ*. 1996. №9. С.18–22.
17. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: у 2 т. Т. 1–2. К., 1993.
18. Ричка В.М. «И просвети ю крещеньем святым» (Християнізація Київської Русі). К.: Інститут історії України НАН України, 2013.
19. Сабат П.В. Запровадження Вселенського Синодика у Київській Русі в неділю Торжества Православ'я та його формування у церквах Володимирового хрещення впродовж століть. *Історія релігій в Україні*. 2020. Вип. 30. С. 66–83.
20. Стахів М. Христова Церква в Україні 988–1596. Львів, 1995.
21. Ужва В.О. Соціальна діяльність православних монастирів в Києворуську добу. *The latest problems of modern science and practice*. 2022. № 1. С. 414–417.
22. Фарбей О. Джерела з історії християнства в Криму. *Український історичний журнал*. 2000. № 4. С. 48–57.
23. Фарбей О. Поширення християнства в Криму та виникнення перших єпархій. *Грецьке православ'я в Україні*. 2001. С. 47–51.
24. Харьковщенко Є.А. Софійність Київського християнства. К., 1996.

Тема 3: Становище Православної церкви у XV – XVI ст. (2 год.)

План

1. Перенесення митрополичого осідку київських митрополитів на Схід
2. Православна церква у Великому князівстві Литовському
3. Відокремлення Московської митрополії
4. Православні братства та їх роль у релігійному та соціальному житті
5. Берестейська церковна унія та становлення уніатської митрополії

Рекомендована література

1. Бондарчук В. Гедеон Балабан і Михайло Рогоза як об'єкти боротьби Василя-Костянтина Острозького проти Берестейської унії. *Острозький краєзнавчий збірник*. 2021. С. 29–32.
2. Бузунов І. Роль митрополита Максима в перенесенні митрополичої кафедри у 1299 році. *Освіта і наука*. 2021. № 1.
3. Висовець О. Релігійна ситуація в Україні (кінець XVI – початок XVII ст.). *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 41. С. 63–68.
4. Візер С.О., Коростельова А.С. Ідейні засади унійно-православної конфронтації в Речі Посполитій 20-х рр. XVII ст. *Гілея*. 2021. Вип. 161. С. 23–26.
5. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: В 4-х т. Нью-Йорк: С. Бавид-Брук; К., 1990.
6. Головащенко С.І. Історія християнства: Курс лекцій. К., 1999.
7. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. К., 1992.

8. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Акта, 2013.
9. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.
10. Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська. Х.: Фоліо, 2018.
11. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3 кн. Київ: Либідь, 1994.
12. Кушинська С.В. Конфесійний вектор Русі в контексті цивілізаційних викликів XI–XVI століття. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені ІК Карпенка-Карого*. 2021. № 29. С. 67–76.
13. Лурье В.М. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерки истории русской православной традиции между XV и XX веками. Москва: Три квадрата, 2009.
14. Мацелюх М. Правове регулювання державно-церковних відносин за дарувальними грамотами галицько-волинських князів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Серія Право. Вип. 19. Т. 1. С. 76–78.
15. Скочиляс І. Львівський «помісний» собор 1591 р. в добу першого руського культурно-релігійного оновлення: канонічний статус, типологія та реформаційна програма. *Історія релігій в Україні*. 2020. Вип. 30. С. 139–150.
16. Скочиляс І. Галицька митрополія XIV – першої половини XV століть: особливості еклезіального, правового та суспільного статусу. *Княжа доба: історія і культура*. 2011. № 4. С. 246–279.
17. Соколов С. История восточного и западного христианства (IV – XX века). М., 2007.
18. Стахів М. Христова Церква в Україні 988–1596. Львів, 1995.
19. Тимошенко Л.В. Берестейська унія 1596 р. Дрогобич: Коло, 2004.
20. Харьковщенко Є.А. Софійність Київського християнства. К., 1996.
21. Шкрібляк М. «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси. Чернівці: Наші книги, 2016.

Тема 4: Католицизм на українських землях (2 год.)

План

1. Римо-католицька церква на українських землях періоду Русі
2. Римо-католицька церква в Галицько-Волинській державі
3. Зв'язки київських митрополитів з Апостольською столицею перед і після Флорентійської унії та ідея універсальної унії
4. Римо-католицька церква на українських землях у другій половині XVI – першій половині XVII ст.
5. Становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні у другій половині XVII – кінці XVIII ст.
6. Становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні у кінці XVIII ст. – на початку XX ст.

Рекомендована література

1. Буравський О.А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII–початок XX ст.): Монографія. Житомир. 2013.
2. Висовець О. Релігійна ситуація в Україні (кінець XVI – початок XVII ст.). *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 41. С. 63–68.
3. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. К., 1992.
4. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Акта, 2013.
5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. К, 1999.
6. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.
7. Капрал М. Парафії міста Жидачева за даними поголовного податку 1673 р. *Історія релігій в Україні*. 2021. Вип. 31. С. 30–41.
8. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3 кн. Київ: Либідь, 1994.
9. Мосюкова Н. Історія Римо-католицької церкви Півдня і Сходу України кінця XVIII–початку XX ст. в дослідженнях сучасних українських істориків. *Історія релігій в Україні*. 2019. Вип. 29. С. 33–37.
10. Надтока Г.М., Тарнавський І.С., Горпинченко І.В. «Польське питання» та Римсько-католицька церква на українських землях у складі Російської імперії (1864–1944 рр.). *Сторінки історії*. 2021. Вип. 53.
11. Оліцький В. Репресії проти римо-католицького духовенства в Україні (кінець 1920-х – 1930-ті роки). *Часопис Української історії*. 2021. № 44. С. 68–75.
12. Рожков В. Очерки по истории Римо-католической Церкви. М., 1994.
13. Соколов С. История восточного и западного христианства (IV – XX века). М., 2007.
14. Стахів М. Христова Церква в Україні 988–1596. Львів, 1995.
15. Хитровська Ю.В. Організаційно-правове становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. – на початку XX ст. https://shron1.chtyvo.org.ua/Khytrovska_Yuliia/Orhanizatsiinopravove_stanovysche_rymo-katolytskoi_tserkvy_na_Pravoberezhnii_Ukraini_naprykintsi_XV.pdf
16. Щетінін О.В. Міжконфесійні конверсії на Правобережній Україні у 1793–1830 рр. *Освітній дискурс*. 2021. Вип. 36 (8–9). С. 85–95.
17. Яроцький П. Римо-католицизм в Україні. *Українське Релігієзнавство*. 2008. № 46. С. 238–259.
18. Ostrowski J. K. Kościół parafialny p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Żydaczowie. *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej* 2001. Kraków. T. 9. S. 320–323.

Розділ 2. Українська церква у XVII–XIX ст.

Тема 5: Церкви східного обряду в Україні у XVII ст. (4 год.)

План

1. Становище православної церкви після Берестейської унії
2. Діяльність православних братств

3. Відновлення ієрархічного устрою Київської митрополії
4. Митрополит Петро Могила та його доба
5. Становище Православної церкви у Гетьманщині (1648–1684 рр.)
6. Підпорядкування Київської митрополії московському патріархові
7. Православна церква на Запорозжжі
8. Становлення та розвиток уніатської митрополії у XVII ст.
9. Діяльність ордену Василіан на українських землях у XVII ст.

Рекомендована література

1. Астаф'єв О.В. Повернення Петра Могили [Петро Могила. Літос]. *Слово і Час*. 2019. № 4. С. 97–108.
2. Васьків А.Ю. Історія Української греко-католицької церкви: Текст лекції. Львів, 1999.
3. Висовець О. Релігійна ситуація в Україні (кінець XVI – початок XVII ст.). *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 41. С. 63–68.
4. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. К., 1992.
5. Гунько Я. Роль Петра Конашевича-Сагайдачного у відновленні ієрархії православної церкви (1620 р.). *Бердичівщина в історії України. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 21 травня 2021 р.)*. 2021. № 61. С. 417–421.
6. Захарків М.Р., Степанова О.Г. До аналізу функціонального та структурного розвитку православної церкви в Україні у XVII століття. *Історичні записки: Збірник наукових праць*. 2020. Випуск 27. Частина 2. С. 61–69.
7. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Акта, 2013.
8. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. К, 1999.
9. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.
10. Колодний А.М. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017.
11. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3 кн. Київ: Либідь, 1994.
12. Лурье В.М. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерки истории русской православной традиции между XV и XX веками. Москва: Три квадрата, 2009.
13. Мороз В. Унійні змагання в Мукачівській єпархії під впливом Київської митрополії часів Іпатія Потія та Йосифа Велямина Рутського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія* 2019. № 1 (40). С. 78–87.
14. Оліцький В.О. Калнишева слава не вмере, не загине: монографія. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2020. 244 с.
15. Стахів М. Христова Церква в Україні 988–1596. Львів, 1995.
16. Тригуб П.М. Могилянська доба Київської митрополії. *Петро Могила - видатний український просвітителі і релігійний діяч XVII століття: доповіді і повідомлення*

науково-практичної конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Петра Могили. Миколаїв: Видавничий центр МФ НаУКМА, 1997. С. 36–38.

17. Харишин М. В. Історія підпорядкування української православної церкви Московському патріархату. К.: Вентурі, 1995.
18. Ченцова В. Киевская митрополия между Константинополем и Москвой. 1686. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2020.
19. Шкрібляк М.В. Політико-правове становище православної Київської Митрополії в умовах поберестьейської еклезіальної реальності. Політикус: наук. журнал. 2021. № 4. С. 122–128.
20. Шумило С. Сіверський архієпископ та опальний митрополит Ісайя (Копинський) як натхненник козацьких повстань та чернечого відродження в Україні у XVII ст. *Сіверянський літопис*. 2019. № 1. 58–69.
21. Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний контексті / За загальною редакцією проф. О.Сагана. К., 2019.

Тема 6: Українське православ'я у складі РПЦ (2 год.)

План

1. Обмеження і ліквідація особливостей київського православ'я та уніфікація церковного життя у XVIII ст.
2. Українське православ'я в синодальний період (1720–1917 рр.)
3. Українське духовенство в Російській державі
4. Скасування унії Катериною II та знищення уніатської церкви в Російській імперії в XIX ст.
5. Розвиток чернечого та монастирського життя в Україні у XIX ст.

Рекомендована література

1. Багалій Д.І. Історія Слободської України / передм. та ком. В.Л. Маслійчук; упорядн. О.О. Савчук. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2019.
2. Бубнюк В. Зовнішня діяльність російського Святійшого Синоду в кінці XIX – поч. XX століття. Електронний ресурс. URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/istoriia/192-book192>
3. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: В 4-х т. Нью-Йорк: С. Бавид-Брук; К., 1990.
4. Гейда О. Церковна політика гетьмана Івана Мазепи. *Сіверянський літопис*. 2019. № 2. С. 188–195.
5. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. К., 1992.
6. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Акта, 2013.
7. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. К, 1999.
8. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.

9. Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська. Х.: Фоліо, 2018.
10. Кагамлик С. Українська церковна еліта і російський централізм: протистояння Синодального періоду. *Українознавчий альманах*. 2019. № 24. 78–84.
11. Калакура Я.С., Саган О.Н., Надтока Г.М., Горпинченко І.В. Православна церква в Україні другої половини ХІХ століття. Історіографія. / За ред. Г.М. Надтоки. К., 2018.
12. Колодний А.М. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017.
13. Кошель О. Добродійна і благодійна діяльність православного духовенства українських єпархій РПЦ (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.). *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2020. № 4. С. 38–42.
14. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3 кн. Київ: Либідь, 1994.
15. Лурье В.М. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерки истории русской православной традиции между ХV и ХХ веками. Москва: Три квадрата, 2009.
16. Оліцький В. Особливості церковного життя Слобожанщини. *Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 19 квітня 2019 р.)*. Суми: Сумський державний університет, 2019. С. 91–94.
17. Соколов С. История восточного и западного христианства (IV–XX века). М., 2007.
18. Яцюк М. Секуляризаційна реформа в Російській імперії ХVІІІ ст. і закриття слобідсько-Українських монастирів Белгородської єпархії РПЦ. *Історія релігій в Україні*. 2019. Вип 29. С. 95–113.

Тема 7: Протестантизм в Україні (2 год.)

План

1. Особливості поширення реформаційних рухів в Речі Посполитій
2. Течії українського реформаційного руху у ХVІ – першій половині ХVІІ ст.
3. Поширення масонства в Україні та національне питання в діяльності масонських лож
4. Поширення штундизму в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст.
5. Виникнення і організаційне оформлення євангельсько-баптистських громад на півдні України
6. Месіансько-есхатологічні течії в Україні: адвентизм та свідки Єгови у ХІХ – на початку ХХ ст.

Рекомендована література

1. Біла С. Реформаційна діяльність єпископа Йосифа Шумлянського та поширення унії у Львівській єпархії у трактуванні Петра Вавженюка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія*. 2020. №3 (45). С.283–294.

2. Головащенко С.І. Історія християнства: Курс лекцій. К., 1999.
3. Гоцуляк В.М. Загальноісторичні та культурні передумови розвитку політичної думки ранньомодерної України. *Гілея: науковий вісник*. 2019. № 140 (3). С. 23–27.
4. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ ст. К., 2019.
5. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Акта, 2013.
6. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. К.: Т-во «Знання», КОО, 1999.
7. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.
8. Карпов П. Поширення протестантизму в Україні: основні етапи становлення. *Релігія та Соціум*. № 2 (26), 2017. С. 141–147.
9. Колодний А.М. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017.
10. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3 кн. Київ: Либідь, 1994.
11. Луців О. Пізньопротестантські спільноти в Україні (ХІХ–початок ХХІ ст.). *Історія релігій в Україні*. 2019. Вип. 29. С. 167–177.
12. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. К.: «Поліс», 1996.
13. Підгорбунський М. Поширення лютеранства у Великому князівстві Литовському та його вплив на розвиток освіти та музичної культури. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музичне мистецтво*. 2021. № 4(2). С. 248–261.

Тема 8: Релігійні вірування етнічних меншин в Україні (2 год.)

План

1. Вірменська церква в Україні
2. Поширення ісламу на землях Русі, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського
3. Іслам у Криму та Північному Причорномор'ї у ХV–ХVІІІ ст.
4. Іслам на українських землях у ХІХ–ХХ ст.
5. Поширення іудаїзму на землях Русі, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського
6. Іудаїзм на українських землях ХVІІІ – на початку ХХ ст. Зародження та розвиток хасидизму
7. Особливості релігійного світогляду ромської спільноти в Україні

Рекомендована література

1. Белікова Н.Ю. Релігійність ромів України: до питання щодо методології дослідження. *Збірники наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. Т. 1. С. 63–64.
2. Бикова Т. Політика Кремля щодо ісламу у Кримській АСРР (1921–1928 рр.). *Український історичний журнал*. 2019. № 1. С. 94–120.

3. Гаюк І. Церковно-релігійне життя вірменської діаспори України в І пол. ХХ ст. *Культура і сучасність*. 2019. № 1. 8–14.
4. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. К., 1992.
5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. К, 1999.
6. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.
7. Капраль М. Упокій душі по-вірменські: заповіт львівського купця Вартіка від 10 серпня 1461 р. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2019. Спецвипуск. С. 210–219.
8. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Підручник. К.: Кондор, 2004.
9. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3 кн. Київ: Либідь, 1994.
10. Ткаш О.О. Релігійні вірування караїмів України. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. № 2(11). С. 58–61.
11. Ходькова Л.П. Релігієзнавство: Підручник. Львів: Афіша, 2003.
12. Юрій Н.Ф. Релігієзнавство. К.: Декор, 2006.
13. Якубович М. Іслам в Україні: історія і сучасність. Вінниця, 2016.
14. Яроцький П.Л. Релігієзнавство. К.: Кондор, 2004.

Розділ 3. Релігійні процеси в Україні у ХХ–ХХІ ст.

Тема 9: Процес національно-релігійного відродження на початку ХХ ст. (2 год.)

План

1. Церковні проблеми в діяльності Центральної Ради. ВПЦР та Всеукраїнський Церковний Собор 1918 р.
2. Церковні проблеми в діяльності Директорії та українізація церковного життя у 1919–1921 рр.
3. Всеукраїнський Церковний Собор 1921 р. та утворення УАПЦ.
4. Митрополит Василь Липківський та його внесок у становлення автокефалії України.
5. Роль УАПЦ у національному відродженні початку ХХ ст.

Рекомендована література

1. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: В 4-х т. Нью-Йорк: С. Бавид-Брук; К., 1990.
2. Житкова О.О. Діяльність УАПЦ у м. Києві (1921-1930-й рр.). *The Caucasus. Economic and Social Analysis Journal of Southern Caucasus*. 2019. № 2(29). С. 9–14.
3. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Акта, 2013.
4. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. К, 1999.
5. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.

6. Колодний А.М. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017.
7. Киридон А. Діяльно-Христова церква в Україні: етапи функціонування. *Історія релігій в Україні*. 2020. Вип. 30. С. 64–73.
8. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3 кн. Київ: Либідь, 1994.
9. Липківський В. Відродження Церкви в Україні. 1917–1930. Торонто, 1959.
10. Лубський В.І. Релігієзнавство: Підручник. К.: Вілбор, 1997.
11. Михайлуца М. Перші парафії УАПЦ в Одесі: функціонування та долі пастирів (1917–1938 рр.). *Краєзнавство*. 2019. № 2. С. 59–70.
12. Мищак І.М. Дипломатична діяльність УНР щодо визнання автокефалії Української церкви у 1919–1920 роках. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 4. С. 23–30.
13. Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: у 2 т. Т. 1–2. К., 1993.
14. Павлова І.Г. Мовна особистість Василя Липківського: з Богом у душі, з Україною в серці, з церковною автокефалією в переконаннях. *Молодий вчений*. 2020. № 5.1 (81.1). С. 31–38.
15. Пашенко В. О. Православ'я в новітній історії України: Монографія. Ч.1. Полтава, 1997.
16. Пашенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917 – 1930-ті роки. Полтава, 2004.
17. Релігієзнавство: Навчальний посібник. / За ред. Мозгового Л.І., Бучми О.В. К., 2008.

Тема 10: Релігійне життя в Україні в умовах радянського тоталітаризму (2 год.)

План

1. Конфесійна картина та міжконфесійні відносини в Україні у 1920–1930-ті рр.
2. Більшовицькі антирелігійні репресії 1920–1930-х рр. в Україні
3. Відродження релігійного життя в Україні в умовах нацистської окупації
4. Відновлення РПЦ та її діяльність в СРСР. Державно-церковні відносини та конфесійна ситуація в УРСР.
5. Псевдособор 1946 р. та ліквідація УГКЦ. Діяльність УГКЦ в підпіллі. Патріарх Йосип Сліпий
6. Зміна державної політики щодо Церкви в період «перебудови». Відновлення УАПЦ

Рекомендована література

1. Бабенко Л. Технологія боротьби з Церквою (1920 – початок 1950-х рр.): «чекістський» сегмент. *Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції: матеріали круглого столу (Київ, 19 грудня 2013 р.)*. К.: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 248–302.

2. Бажан О. Репресії серед духовенства та віруючих в УРСР в часи «великого терору»: статистичний аспект. *З архівів ВУЧК-ДПУ-НКВД-КГБ*. 2007. № 2. С. 7–18.
3. Биков О. Особливості правового регулювання свободи віросповідання на території України від 40-х до 80-х років ХХ століття. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2011. № 3. С. 91–95.
4. Бондарчук П. М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х –середина 1980-х років) Історико-релігієзнавче дослідження. К.: Інститут історії України НАН України, 2019.
5. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941–1944). Полтава, 1997.
6. Ісиченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Акта, 2013.
7. Журба М.А., Жолоб М.П. Піднесене і земне: релігійні громади етнічних меншин в умовах комуністичного режиму в Україні (20–30-і рр. ХХ ст.). Вінниця: ТОВ «ТВОРИ». 2019.
8. Колодний А.М. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017.
9. Киридон А. Духовенство в радянській Україні 1920 – 1930-х років. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. № 14. С. 310–328.
10. Киридон А.М. Держава-Церква-Суспільство в радянській Україні: історіографія, джерела, методологія дослідження: Монографія. К.: КМУ, 2007.
11. Оліцький В. Кримінальне переслідування православного духовенства Сумщини у 1937–1938 роках: умови, масштаби, наслідки. *Історична пам'ять*. 2018. № 2 (39). С. 54–62.
12. Оліцький В.О. Блаженні гнані за правду (репресії проти Православної церкви на Сумщині у 1920–1930-ті роки): монографія. Суми: Триторія, 2018.
13. Оліцький В. «Великий терор» проти православного духовенства Сумщини: катування та виконавці. *Історична пам'ять*. 2019. № 1 (40). С. 45–54.
14. Оліцький В. Кампанія по вилученню церковних цінностей 1922 р. в Роменському повіті: перебіг та наслідки. *Вісник аграрної історії*. 2019. Вип. 27–28. С. 76–82.
15. Оліцький В. Мережа РПЦ в Криму напередодні входження півострова до складу УРСР. *V Конгрес сходовознавців: Збірник матеріалів (Київ, 9–10 грудня 2021 р.)*. Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2021. С. 92–94.
16. Оліцький В. Міжконфесійна політика радянської влади на Сумщині у 1920-ті рр. *Вісник аграрної історії*. 2015. Вип. 13–14. С. 79–87.
17. Оліцький В. Податковий тиск, як форма репресій проти православного духовенства на Сумщині (1920–1930-ті рр.). *Вісник аграрної історії*. 2016. Вип. 16–17. С. 85–91.
18. Оліцький В. Позазаконні методи отримання показів свідків у справах проти духовенства Сумщини у 1936–1938 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 46. С. 170–174.

19. Оліцький В. Помісний Собор РПЦ 1945 р. *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]*. Випуск 42. 2021. С. 89–90.
20. Оліцький В. Радянська репресивна політика 1920–30-х рр. щодо церковних діячів (на прикладі священика Сумщини М.О. Гонтаровського). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 42. С. 89–93.
21. Оліцький В. Репресії проти римо-католицького духовенства в Україні (кінець 1920-х – 1930-ті роки). *Часопис Української історії*. 2021. № 44. С. 68–75.
22. Оліцький В. Рішення Архієрейського Собору РПЦ 1961 р. та їх наслідки. *Україна. Європа. Світ. Історія та сучасність: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 3–4 грудня 2021 р.)*. Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2021. С. 25–28.
23. Оліцький В. Становище Руської Православної Церкви в Україні в середині 1940-х років. *КОНСЕНСУС*. 2021. № 1. С. 31–41.
24. Оліцький В. Становище Руської Православної Церкви періоду пізнього сталінізму: загальноукраїнські та місцеві виміри. *Конотопські читання: збірник наукових праць*. Вип. XII. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2021. С. 225–229.
25. Оліцький В.О. Зміни в політиці радянської держави щодо православних громад Сумщини у 1938–1945 рр. *Вісник аграрної історії*. 2015. Випуск 11–12. С. 98–102.
26. Оліцький В.О. Опір православного населення Сумщини антирелігійній політиці 1920 – 30-х рр.: форми, методи та наслідки. *Грані*. 2016. № 8. С. 197–204.
27. Пашенко В. О. Православ'я в новітній історії України: Монографія. Ч. 1. Полтава, 1997.
28. Пашенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917–1930-ті роки. Полтава, 2004.
29. Пашенко В.О. Православ'я в новітній історії України: Монографія. Ч.2. – Полтава, 2001.
30. Русская Православная Церковь и коммунистическое государство. 1917–1941. Документы и фотоматериалы / [ред. Я.Н. Щапов]. М.: Издательство Библейско-Богословского Института св. апостола Андрея, 1996.

Тема 11: Релігійне життя незалежної України (4 год.)

План

1. Розвиток православ'я в Україні на початку 1990-х рр.
2. Особливості міжправославних відносин в Україні середини 1990-х – початку 2020-х рр.
3. Об'єднавчий собор 2018 р. та автокефалія Православної Церкви України
4. Українська православна діаспора після проголошення незалежності України
5. Українська греко-католицька церква в незалежній Україні
6. Римо-католицька церква в незалежній Україні
7. Протестантизм та харизматичні церкви в незалежній Україні

8. Розвиток ісламу в незалежній Україні
9. Розвиток іудаїзму в незалежній Україні
10. Нетрадиційні культи та неорелігії в Україні

Рекомендована література

1. Васьків А.Ю. Історія Української греко-католицької церкви: Текст лекції. Львів, 1999.
2. Грицина О. Етапи становлення державно-церковних відносин у незалежній Україні (1991–2011 роки). *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2014. № 5 (55). С. 320–333.
3. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. Акта, 2013.
4. Історико-канонічна декларація «Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква». URL: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/viewpage.php?page_id=27
5. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. К.: Т-во «Знання», КОО, 1999.
6. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Гол. редкол. А. Колодний. К.: Центр духовної культури, 1996–2005.
7. Карпов П. Поширення протестантизму в Україні: основні етапи становлення. *Релігія та Соціум*. 2017. № 2 (26). С. 141–147.
8. Колодний А.М. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017.
9. Киридон А.М. Томос про надання автокефалії Православній Церкві України: архітектоніка процесу. *Уманська старовина*. 2019. № 6.
10. Любащенко В. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. К.: «Поліс», 1996.
11. Оліцький В. Особливості регулювання функціонування релігійних організацій в Україні. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні і світі: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених (м. Суми, 17 травня 2019 р.)*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. С. 131–134.
12. Оліцький В. Релігійний аспект російської агресії в Україні. *Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 3 грудня 2021 р.)*. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка, 2021. С. 106–109.
13. Оліцький В. Становище ПЦУ в Криму в умовах російської окупації. *XXIV Сходознавчі читання А. Кримського: матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Інституту сходознавства імені А.Ю. Кримського НАН України (Київ, 21 грудня 2021 р.)*. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 255–258.
14. Оліцький В. Становлення Української православної церкви Київського патріархату на Сумщині (перша половина 1990-х років). *Держава і Церква в новітній історії України: збірник наукових статей*. Випуск 7. Полтава: ПНУ імені В.Г. Короленка, 2019. С. 197–207.

15. Пашук А.І. Українська церква і незалежність України: Монографія. Львів, 2003.
16. Пащенко В. О. Православ'я в новітній історії України: Монографія. Полтава, 1997.
17. Саган О.Н., Здіорук С.І. Помісна Православна Церква: проблеми і прогнози конституювання. Українське релігієзнавство. 2008. № 48. С. 136–159.
18. Яремчук, С.С. Стан та мережа релігійної динаміки незалежної України. *Грані*. 2016. № 19 (9). С. 52–59.
19. Яроцький П.Л. Римо-католицизм в Україні: стан, тенденції розвитку. *Університетські записки*. 2008. № 2 (26). С. 396–401.

7. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота студента є невід'ємною складовою освітнього процесу у вищому навчальному закладі, під час якої заплановані завдання виконуються студентом під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі. Самостійна робота студента є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від аудиторних навчальних занять.

Обсяг часу, відведений для самостійної роботи студента, визначається рівнем Освітньої програми, фіксується в описі освітньої програми та в навчальному плані. Співвідношення обсягів самостійної роботи студента та аудиторних занять визначається з урахуванням специфіки та змісту конкретної навчальної дисципліни, її місця, значення і дидактичної мети в реалізації освітньо-професійної програми, а також питомої ваги у навчальному процесі практичних, семінарських і лабораторних занять.

Метою самостійної роботи студента є системне і послідовне засвоєння в повному обсязі навчальної програми та формування у студентів самостійності у здобутті і поглибленні знань, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності майбутніх фахівців на світовому ринку праці. Зміст самостійної роботи студента визначається робочою програмою навчальної дисципліни, методичними матеріалами, завданнями для виконання.

Самостійна робота студента забезпечується комплексом навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни. Для самостійної роботи студенту також рекомендується відповідна наукова та фахова монографічна і періодична література. Викладач визначає зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні матеріали для проведення поточного та підсумкового контролю, здійснює діагностику якості самостійної роботи студента, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного студента. Навчальний матеріал, передбачений робочою програмою навчальної дисципліни для засвоєння студентом під час самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль поряд з навчальним матеріалом, який опрацьовувався при проведенні навчальних занять.

Елементами самостійної роботи студентів можуть бути:

- робота з текстом лекції;
- опрацювання літератури;
- анотування додаткової літератури та складання бібліографічних описів;
- написання анотацій наукових статей;
- написання есе за додатковими темами;
- складання глосарію;
- написання тез доповідей та участь у наукових конференціях;
- написання рефератів;
- підготовка мультимедійних презентацій.

Рекомендації до вивчення розділу 1
«Історія релігії на українських землях до XVII ст.»

У цьому розділі необхідно зосередитися на історії релігії на українських землях від зародження перших релігійних вірувань до XVII ст. Розкрийте суть самого поняття «релігія», розгляньте різноманітні теорії походження релігії. Висвітліть релігійні вірування носіїв різних археологічних культур та народів, особливо політеїзм східних слов'ян. Зверніть увагу на проникнення та розвиток на українських землях християнства до офіційного хрещення Русі Володимиром Великим. Охарактеризуйте зміни, які відбулися у становищі православ'я на Русі після 988 р. Визначте наслідки запровадження християнства як державної релігії. Розгляньте Берестейську церковну унію 1596 р. та її вплив на релігійне життя українців. Проаналізуйте становище православ'я, католицизму та греко-католицизму у зазначений період.

Рекомендації до вивчення розділу 2
«Українська церква у XVII–XIX ст.»

Вивчаючи цей розділ необхідно охарактеризувати становище церков східного обряду в Україні у XVII ст. Проаналізуйте відновлення православної ієрархії та могилянську добу українського православ'я. Окрему увагу приділіть з'ясуванню причин, перебігу та наслідків перепідпорядкування Київської митрополії Московській патріархії. Висвітліть роль та місце православ'я на Запорозькій Січі та релігійне становище в Гетьманщині. Зверніть увагу на розвиток греко-католицизму у даний період. Окремо розгляньте процес та наслідки включення Київської митрополії до складу Московської патріархії та становище українського православ'я у складі РПЦ у XVIII–XIX ст. Зверніть увагу на роль Української греко-католицької церкви у національному відродженні XIX ст. Проаналізуйте розвиток протестантизму та релігійних вірувань етнічних меншин в Україні у зазначений період.

Рекомендації до вивчення розділу 3
«Релігійні процеси в Україні у XX–XXI ст.»

Під час вивчення даного розділу необхідно приділити увагу релігійним процесам, що відбувалися в Україні у XX – на початку XXI ст. Проаналізуйте процес національно-релігійного відродження в Україні на початку XX ст. та визначте роль УАПЦ в цьому процесі. Зверніть увагу на релігійне життя в умовах радянського тоталітаризму, радянські репресивні механізми та антирелігійні кампанії і їхні наслідки. Окрему увагу зосередьте на національно-релігійному відродженні кінця 1980-х – 1990-х років, отримання автокефалії ПЦУ, міжконфесійним відносинам та релігійному розвитку незалежної України.

8. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Теорії походження релігії
2. Ранньоісторичні форми релігії
3. Релігійні вірування найдавніших землеробів та скотарів на території України (ямно-катакомбна археологічна культура, трипільці, катакомбна, середньостогівська культури тощо)
4. Релігійні вірування суспільств раннього залізного на території України (кімерійці, скіфи, сармати)
5. Політеїзм східних слов'ян
6. Становлення ранньохристиянської Церкви, складання її структури та ієрархії, ступенів священства, виникнення керівних центрів
7. Релігія грецьких міст-держав
8. Значення Вселенських соборів християнства у формуванні системи його віровчення та культу
9. Апостольська проповідь Андрія Первозванного. Поширення християнства у Криму та Північному Причорномор'ї
10. Поширення християнства на Русі у середині IX – середині X ст.
11. Київська митрополія у кн. X–XII ст.
12. Становище православної церкви під час монгольської навали та в Золотій Орді
13. Церква в Галицько-Волинській державі
14. Перенесення митрополичого осідку київських митрополитів на Схід
15. Православна церква у Великому князівстві Литовському
16. Відокремлення Московської митрополії
17. Православні братства та їх роль у релігійному та соціальному житті
18. Берестейська церковна унія та становлення уніатської митрополії
19. Римо-католицька церква на українських землях періоду Русі
20. Римо-католицька церква в Галицько-Волинській державі
21. Зв'язки київських митрополитів з Апостольською столицею перед і після Флорентійської унії та ідея універсальної унії
22. Календарна реформа Григорія III та спроба запровадження Григоріанського календаря на українських землях
23. Діяльність єзуїтів, католицька контрреформація, посилення експансії католицизму та підготовка запровадженн церковної унії в Україні у 1560–1590-х рр.
24. Діяльність Вельямина Рутського та Йосафата Кунцевича
25. Римо-католицька церква на українських землях у другій половині XVI – першій половині XVII ст.
26. Становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні у другій половині XVII – кінці XVIII ст.
27. Становище Римо-католицької церкви на Правобережній Україні у кінці XVIII ст. – на початку XX ст.
28. Становище православної церкви після Берестейської унії

29. Діяльність православних братств
30. Відновлення ієрархічного устрою Київської митрополії
31. Митрополит Петро Могила та його доба
32. Становище Православної церкви у Гетьманщині (1648–1684 рр.)
33. Підпорядкування Київської митрополії московському патріархові
34. Православна церква на Запорозжжі
35. Становлення та розвиток уніатської митрополії у XVII ст.
36. Обмеження і ліквідація особливостей київського православ'я та уніфікація церковного життя у XVIII ст.
37. Українське православ'я в синодальний період (1720–1917 рр.)
38. Скасування унії Катериною II та знищення уніатської церкви в Російській імперії в XIX ст.
39. Течії українського реформаційного руху у XVI – першій половині XVII ст.
40. Поширення штундизму в Україні у XIX – на початку XX ст.
41. Виникнення і організаційне оформлення євангельсько-баптистських громад на півдні України
42. Месіансько-есхатологічні течії в Україні: адвентизм та свідки Єгови у XIX – на початку XX ст.
43. Вірменська церква в Україні
44. Поширення ісламу на землях Русі, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського
45. Іслам у Криму та Північному Причорномор'ї у XV–XVIII ст.
46. Іслам на українських землях у XIX–XX ст.
47. Поширення іудаїзму на землях Русі, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського
48. Іудаїзм на українських землях XVIII – на початку XX ст. Зародження та розвиток хасидизму
49. Особливості релігійного світогляду ромської спільноти в Україні
50. Церковні проблеми в діяльності Центральної Ради. ВПЦР та Всеукраїнський Церковний Собор 1918 р.
51. Церковні проблеми в діяльності Директорії та українізація церковного життя у 1919–1921 рр.
52. Всеукраїнський Церковний Собор 1921 р. та утворення УАПЦ
53. Конфесійна картина та міжконфесійні відносини в Україні у 1920–1930-ті рр.
54. Більшовицькі антирелігійні репресії 1920–1930-х рр. в Україні
55. Відродження релігійного життя в Україні в умовах нацистської окупації
56. Відновлення РПЦ та її діяльність в СРСР. Державно-церковні відносини та конфесійна ситуація в УРСР
57. Псевдособор 1946 р. та ліквідація УГКЦ. Діяльність УГКЦ в підпіллі. Патріарх Йосип Сліпий
58. Зміна державної політики щодо Церкви в період «перебудови». Відновлення УАПЦ

59. Розвиток православ'я в Україні на початку 1990-х рр.
60. Особливості міжправославних відносин в Україні середини 1990-х – початку 2020-х рр.
61. Об'єднавчий собор 2018 р. та автокефалія Православної Церкви України
62. Українська православна діаспора після проголошення незалежності України
63. Українська греко-католицька церква в незалежній Україні
64. Римо-католицька церква в незалежній Україні
65. Протестантизм та харизматичні церкви в незалежній Україні
66. Розвиток ісламу в незалежній Україні
67. Розвиток іудаїзму в незалежній Україні
68. Нетрадиційні культи та неорелігії в Україні

Методичне видання

В'ячеслав Оліцький

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ В УКРАЇНІ
МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Комп'ютерний набір В.О. Оліцький

Комп'ютерна верстка В.О. Оліцький